

keli hükmünde olması, kendisinden sonra sesli harfle başlayan kelime dolayısıyla vasıl yapılması demektir. Fuzûlî'nin, "Perişan - hâlin oldum sormadın hâl-i perişânım / Gamından derde düştüm kılmadın tedbîr-i dermânım" beytinde birinci "perişan" kelimesinde olduğu gibi üzerinde azl yapılarak kısa söylenen bu tür harflere "hurûf-ı ma'zûle" denir. Eski den beri imâlenin, bir sessiz harfle biten Farsça kelimelerle uzun hecelerin birincisi uzun, ikincisi kısa (ـ) olmak üzere iki hece kıymetinde uzatılarak okunması şeklinde anlatılan med ile karıştırıldığı ve bugün artık imâleden her ikisinin de anlaşıldığı görülmektedir. Buna karşılık son dönemlerde konuyla ilgili eserlerin bir kısmında imâle ile med ayrı ayrı gösterilmektedir. Bunlardan bazılarında tamamıyla müellifine ait şahsî imâle tasnifleri de yer almaktadır. Özellikle divan şiirinde Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin birçok hecesinde tabii olarak görülen makbul imâle şekillerinden başka asıl itibarıyla kısa heceli olan Türkçe kelimelerin türlü hecelerinde vezin zaruretiyle sunî olarak yapılmış imâle örnekleri bulmak mümkündür. Yalnız Farsça ve Arapça kelimelere benzetilerek imâleye müsait görülen "var, dağ, yar" gibi hecelerde değil "er" gibi imâleye elverişli olmayanlarda bile imâle yapılmıştır: "Hakk'a karşı duralım êr kişi niyyetine" mısraında olduğu gibi. Farsça izâfet terkiplerinin kesrelerinde ve atif "vâv"larında imâle câizdir. Bu tür imâleye şairlerin manzumelerinde sıkça rastlanmaktadır. Aruz veznini kullanan bazı son devir şairleri de (meselâ Ahmed Hâşim) imâleden uzak duramamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, İstanbul 1318, s. 120; a.mlf., *Muallim*, İstanbul 1303, tür.yer.; a.mlf., *İstîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 114-118; *Kâmûs-ı Türkî*, s. 162; Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, İstanbul 1313, I, 448; Tâhirülmevlî, *Edebiyat Lügatı* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1973, s. 62, 73-74; Recaizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1299, s. 74; Şehabeddin Süleyman - Köprülüâde Mehmed Fuad, *Ma'lûmât-ı Edebiyye*, İstanbul 1330, I, 86, 220; Çankırılı Ahmet Talat, *Türk Şiirlerinin Vezni*, İstanbul 1933, s. 32-33; İsmail Habib Sevük, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942, s. 67-79; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 136; Hikmet İlaydın, *Türk Edebiyatında Nazım*, İstanbul 1958, s. 58-61; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 493; Faruk K. Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul 1990, s. 45-47; Hasan Kolcu, *Türk Edebiyatında Hece-Aruz Tartışmaları*, Ankara 1993, tür.yer.; "İmâle", *TA*, XX, 104; Orhan Şaik Gökyay, "İmâle", *İA*, V/2, s. 980; "İmâle", *TDEA*, IV, 375-376.

ORHAN ŞAIK GÖKYAY

İMAM

(الإمام)

Önder, lider;
cemaate namaz kıldırın kişi;
devlet başkanı.

Arapça emm "öne geçmek, sevk ve idare etmek" kökünden gelen imâm, terim olarak "cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse" ve "devlet başkanı" anlamlarını taşır. III. (IX.) yüzyılın ortalarında Endülüs'te devlet başkanıyla namaz kıldırın kimseyi birbirinden ayırmak için ikincisine sâhibü's-salât adı verilmiş ve bu tabir zamanla İfrîkiye ve Mağrib'e de yayılmıştır; İran'da ise cemaate namaz kıldırın kimseye piş-nemâz denir.

Kaynaklarda, Hz. Peygamber'e imamlık yapmayı Cebrâil'in öğrettiği ve onun önce Kâbe'nin yanında, sonraları müşriklerin baskısı sebebiyle Mekke'nin ıssız kesimindeki bazı evlerde kendisine tâbi olanlara namaz kıldırıldığı haber verilir (*Müsned*, I, 333; İbn Hişâm, I, 278-279). Rivayete göre İsrâ sûresinin 110. âyetinde yer alan, "Namaz esasında sesini fazla yükseltme" emri o sıralarda müşriklerin namaz kıldırıldığını farketmemeleri için verilmiştir (*Müsned*, I, 23). Birinci Akabe Biatı'nın ardından Medine'ye gönderilen Mus'ab b. Umeyr ile Es'ad b. Zürrâre vakit namazları ile cuma namazlarını düzenli şekilde kıldırılmaya başladılar. Hicretten önce Kubâ'ya ulaşanlara imamlık yapan ise Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim idi ve muhacirlerin imamı diye tanınıyordu. Hicret sırasında Medine'ye girmeden önce Kubâ'da kalan Hz. Peygamber burada inşa ettirdiği mescitte imamlık yaptı ve bir cuma sabahı Kubâ'dan ayrıldıktan sonra Rânûnâ vadisindeki Sâlim b. Avf kabilesine ait namazgâhta farz olan ilk cuma namazını kıldırıldı. Resûl-i Ekrem, herhangi bir sebepten dolayı Medine'den ayrılacağı zaman vekâleten bir imam tayin ederdi; hastalığı ağırlaşmış artık Âişe'nin ovasından mescide geçemeyecek hale gelince de yerine Hz. Ebû Bekir'i görevlendirdi. Hz. Peygamber İslâm'a giren yeni bölge halklarına ve kabilelere imamlık yapacak kişileri belirlerken bunların Kur'an'ı iyi okuyup anlamalarına önem verirdi. Yemli Ceremoğulları'ndan Amr b. Selime, kabilesi İslâmiyet'i kabul ettiği zaman yedi sekiz yaşlarında olmasına rağmen Kur'an'ı en iyi o bildiği için imamlığa seçilmiş ve bu görevini ölünceye kadar sürdürmüştür (Buhârî, "Megâzî", 53; İbn Sa'd,

I, 253-254). Resûl-i Ekrem tayin ettiği valilere kiraatleri kısa tutmalarını öğütlerdi (*Müsned*, IV, 21-22). Mekke'nin fethi üzerine şehrin valiliğine getirdiği Attâb b. Esîd'in İslâm'a yeni girdiğini dikkate almış olmalı ki imamlığı Hübeyle b. Sebel'e vermişti (Fâkihî, III, 225); bu görevin Muâz b. Cebel'e verildiği de söylenir. Asrı saâdet'te ve sonraki dönemlerde sefere çıkıldığı zaman kumandan tayin edilen kimse imamlık görevini de üstleniyordu. Zâtüselâsil Seriyyesi'nde yardımcı birliğin kumandanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile seriyye kumandanı Amr b. Âs arasında kimin imam olacağı konusunda ihtilâf çıkmış ve seriyye kumandanının imamlığına karar kılınmıştı. Cemal Vak'ası'nda ise Hz. Âişe'nin ordusunda namaz kıldırınmakla Abdurrahman b. Attâb görevlendirilmişti.

Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümmü Seleme ve Âişe ile Sa'de bint Kamâme'nin kadınlara imamlık yaptıkları (Abdürrezzak es-San'ânî, III, 126, 141; İbn Sa'd, VIII, 352), Ümmü Varaka bint Abdullah adlı hanımın evinin veya mahallesinin halkına namaz kıldırması için Resûl-i Ekrem tarafından tayin edildiği ve yaşlı erkek bir müezzinin bulunduğu kaydedilir (*Müsned*, VI, 405).

Halifeye imam adının verilmesi, ittibâ ve iktidâ bakımından namaz kıldırın imama benzetilmesinden dolayıdır. Bunun için hilâfete "imâmet-i kübrâ" denilmiş, Resûl-i Ekrem ve dört halife de namaz kıldırın işini mecbur kalmadıkça başka bir kimseye tevdi etmemişlerdir. Hz. Ömer'in ve Ali'nin imamlık yaparken öldürülmeleri Muâviye b. Ebû Süfyân'ın ölümüne sebep olmuş ve namaz kıldırın başında silâhlı nöbetçiler bekletmeye başlamıştır (İbnü't-Tıktakâ, s. 106); bazan da namazlarını maksûrede kılmış ve imamlığı başkasına yaptırmıştır (Abdürrezzak es-San'ânî, II, 417). Abbâsiler döneminde halifeler vakit namazlarında imamlık yapmayı tamamen terketmişler ve bu işe resmî görevliler tayin edip Râzî-Billâh'ın ölümünden (329/940) sonra da -Emevîler zamanında hâkimiyet sembolüne dönüşen- cuma namazlarını kıldırınmayı bırakmışlardır. Endülüs Emevîleri'nde cuma namazları başlangıçta yine halifeler, sonraları ise kadılar tarafından kıldırılmıştır.

Devlet başkanlarının eyaletlere veya şehirlere vali olarak gönderdikleri kimselerin görevleri arasında namaz kıldırınmak ve gerekirse imam tayin etmek de yer alıyordu. Bundan dolayı valilere "emîrû's-

salât”, görevlerine de “vilâyetü’s-salât” adı verildi. Bazan valiyle birlikte namaz kıldırması için bir de imam yollanırdı; Hz. Ebû Bekir Necran’a, Hz. Ömer Filistin, Dimaşk, Humus ve Kinnesrin’e imam tayin etmişlerdi. Kûfe halkı Sa’d b. Ebû Vakkâs’ı namazı iyi kıldırmadığını ileri sürerek Hz. Ömer’e şikâyet etmiş, o da durumu yerinde incelemiş ve şikâyetin haklı olmadığı sonucuna varmıştı (Belâzûrî, s. 398). Hz. Osman, Mısır Valisi Amr b. Âs’ı valilikten azlettiği halde imâmet görevinde bırakmıştı. Hz. Osman’ın hilâfetiyle birlikte Medine’yi terketmeye başlayan sahâbîlerin yerleştikleri bölgelerde imamlık yapmak hususunda ehl-i Bedir’den başlamak üzere öncelikleri bulunuyorsa da genellikle namazları idarecinin kıldırması tercih ediliyordu. Ancak Emevîler zamanında fazilet sahibi kimselerin yöneticilerin arkasında namaz kılmayı istemeyerek cami kapılarından çıkıp gittikleri ve muhafızların kamçılarına camiden çıkıncaya kadar sabrettikleri kaydedilmektedir” (Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, IV, 1644). Bununla birlikte sahâbîlerin Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî, Hubeyş b. Delce ve Necde el-Harûrî gibi küfürle itham edilen insanların arkasında dahi İbn Ömer’in, “Namaza çağrılınca icâbet etmek gerekir” sözüne istinaden namaza durdukları bilinmektedir (İbn Hazm, III, 208-209). Zaman zaman haraç görevlisi de imâmet işini yüklenirdi. Hz. Ömer, Kudâme b. Maz’ûn’u Bahreyn vergilerini toplamakla, Ebû Hüreyre’yi de imamlıkla görevlendirirken Hz. Osman, Kûfe’de İbn Mu’tî’yi her iki görevi birden tayin etmişti. Muâviye tarafından Kûfe valiliğine getirilen Mugire b. Şu’be haraç toplama işinden azledilerek uhdesinde sadece imamlık bırakılmıştı. Valiler şehirden ayrıldıkları zaman imamlık görevini, esasen yetkisi sadece namaz kıldırılmaktan ibaret olan vekilleri yerine getirirdi. Mısır Valisi Amr b. Âs sâhibü’s-şurtayı, Haccâc da herhangi resmî bir sıfatı olmayan oğlunu imam olarak vekil tayin etmişti. Abbâsîler döneminde de bu tür örnekler çokça rastlanmaktadır. Hac emirleri aynı zamanda imamlık da yaparlardı. Bununla birlikte yanlarına bazan imâmet için ayrı kişiler de veriliyordu; meselâ 199 (815) yılı hac mevsiminde görevlendirilen Muhammed b. Dâvûd bunlardan biridir (Taberî, VIII, 532).

Cenaze namazları da imamların sorumluluğundaydı. Önemli şahsiyetlerin namazları bizzat valiler tarafından kıldırılır, eğer bunun aksi vasiyet edilmişse ona da uyulurdu. Basra’ya yerleşen sahâbîlerden

Abdullah b. Mugaffel namazını Vali Ubeydullah b. Ziyâd’ın kıldırılmamasını vasiyet etmişti. Hz. Hüseyin ağabeyi Hz. Hasan’ın cenaze töreninde Emevî Valisi Saïd b. Âs’a, “Emîrin namaz kıldırması âdet olmasaydı seni imâmete geçirmezdim” diyerek tepki göstermişti (İbn Kesîr, VIII, 46). Daha sonraları önemli şahsiyetlerin namazlarının kadılar tarafından kıldırılması bir gelenek haline gelmiştir.

İslâmiyet’in yayılışına paralel olarak fetih edilen ve yeni kurulan şehirlerde mescid-i cum’anın (el-mescidü’l-câmi’) yanında mahalle mescidleri de oluşturuldu. Buralarda vakit namazları kılınıyor, cuma namazları ise sadece merkez camisinde valinin veya onun tayin ettiği kimsenin imâmetinde kılınıyordu. Mâverdü imamları vakit namazı, cuma ve diğer namazları kıldırarak olarak üçe ayırır (el-Ahkkâmü’s-sultâniyye, s. 127-135). Hz. Peygamber zamanında Medine’de cuma mescidi konumundaki Mescid-i Nebevî’nin dışında on mescid daha bulunuyordu. Abbâsîler’den itibaren imamlık bir meslek ve zamanla devlet memurluklarından biri haline geldi. Bağdat’ta halife adına hutbe okunurken yakın yerleşim birimlerinde görevli imamların biat törenlerine katılmaları zorunlu idi (Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, s. 133-134). Makdisî de Bağdat’ta cami imamlarının önemli mevki işgal ettiklerini söyler (Ahsenü’t-tekâsim, s. 126). Halife Mansûr imâmet işlerine bakmakla İbrâhîm b. Yahyâ’yi görevlendirmiş (Taberî, VIII, 61), daha sonra bu iş kadıların yetki alanına girmiştir. Bununla birlikte imamın tayin ve azlını bazan devlet başkanı bizzat yapıyordu. Hârûnürreşîd, hilâfete geçtiği zaman Mescid-i Harâm imamı Muhammed b. Abdullah’ı görevinden alıp yerine Süleyman b. Ca’fer’i getirmişti (Ezrakî, I, 232). Yine Mescid-i Harâm’a 819’da (1416) Muhammed b. Ebû’l-Hayr Mâlikî imamı olarak kâdîkudât tarafından değil Memlûk sultanı tarafından tayin edilmişti (Fâsî, II, 375-376). Kadılar imamlarla ilgili hususları muhtesibler vasıtasıyla takip ediyorlardı (İbnü’l-Uhuve, s. 264-266). Memlûkler zamanında Dimaşk muhtesibleri bazı camilerde imamlık yapıyorlardı (İbn Habîb el-Halebî, II, 165; III, 169); Bağdat’ta da muhtesib Abdullah b. Ali aynı zamanda Rusâfe Camii’nin imamı idi (İbn Kesîr, XI, 83). İmamların siyasî sebeplerle azledildikleri vâki ise de (İbnü’d-Devâdârî, VI, 236) genelde ömürlerinin sonuna kadar yerlerinde bırakıldıkları bilinmektedir. Hatta büyük şehirlerde belli ailelere mensup imamların birkaç

nesil bu görevi sürdürdükleri görülmektedir. Bazı mescidler isimlerini imamlık yapan şahıslardan alırdı (İbn Dokmak, I, 80-92).

Zamanla Haremeyn, Emeviyye ve Ezher gibi büyük camilerde farklı mezheplere mensup birden fazla imamın görevlendirilmesine başlandı. İbn Cübeyr, Mescid-i Harâm’da dört Sünnî mezhep imamıyla Zeydî imama ayrılmış beş makam bulunduğunu ve akşam namazının birinci imam kabul edilen Şâfiî imamı tarafından makâm-ı İbrâhîm’in arkasında kıldırıldığını haber verir (er-Rihle, s. 68). VII. (XIII.) yüzyılda Emeviyye Camii’nde farklı mezheplere mensup dokuz, VIII. (XIV.) yüzyılda ise on üç imam görev yapıyordu (DİA, XI, 110). Ancak Hanbelîler’in 617’ye (1220) kadar mihrapları yoktu; Emîr Rükneddin el-Muazzam’ın desteğiyle bir mihrap kuruldu ve Muvaffakuddin İbn Kudâme burada imamlık yaptı (İbn Kesîr, XIII, 84). Camide birden fazla imamın bulunması karışıklık ve ihtilâflara sebep oluyordu. el-Melikü’l-Eşref Mûsâ, 635’te (1237-38) birinci imamın dışındakilerin akşam namazı kıldırmasını yasakladı (a.g.e., XIII, 159). Makdisî, şehirlerden bahsederken imamların orada hâkim olan mezhebin anlayışına göre vazife yaptıklarını ve hangi kiraati uyguladıklarını özellikle belirtir (Ahsenü’t-tekâsim, s. 39 vd.). Ezher Camii’nde ise biri Sünnîler’e, diğeri Şîîler’e ait iki mihrap vardı (Hasan İbrâhîm, IV, 375).

İç ihtilâflar ve isyanlar imamların görevlerini yerine getirmelerine imkân vermiyor, yönetim karşıtları halife veya valinin imamlık yapmasını engelleyerek hâkimiyetlerini pekiştiriyorlardı. Meselâ evi kuşatıldığında Hz. Osman’a, Harre Savaşı’ndan önce de Medine’deki Emevî valisine namaz kıldırma izni verilmemişti (İbn Fehd, I, 124). Abdullah b. Zübeyr de Hicaz’da henüz hâkimiyetini ilân etmeden Mekke valisinin namaz kıldırmasını engellemiş ve siyasî faaliyetlerine vali tayin etmediği yerlere imam göndererek başlamıştı (Taberî, V, 528).

Kaynaklarda Abbâsîler’le birlikte imamların zaman zaman maaş aldıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. İbn Haldûn, dinî hizmet ifa edenlerin fazla servet sahibi olamayacaklarını Me’mûn dönemine ait maaş defterlerini örnek göstererek ileri sürer. Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh’ın 300’de (912-13), Büveyhî Hükümdarı Adudüddeve’nin 369’da (979-80) imamlara maaş bağladıklarına dair bilgiler var-

sa da bu maaşların miktarı belli değildir. Endülüs Emevîleri'nde imamların maaşları, vakıf gelirleriyle ilgili işleri yürüten ve merkezi Kurtuba Ulucamii'nde bulunan beytül-mâl adlı kurum tarafından düzenleniyordu. İmamların maaşlarına dair ayrıntılı bilgiler vakıf müessesesinin gelişmesiyle birlikte artmaktadır. İbn Asâkir, kendi zamanında Dimaşk camilerinin tamamının imam maaşları ve diğer masrafları için vakıf gelirleri olduğunu kaydeder (*Târîhu Dimaşk*, II, 288-321). Kahire'de 403 (1012) yılında 830 adet mescid vardı ve bunlara vakıflardan aylık 9220 dirhem harcanıyordu (Makrizî, II, 295). Eyyûbîler döneminde İskenderiye'de bulunan mescid ve cami sayısı ise binlerle ifade ediliyor, bunların imamları devlet hazinesinden 5-10 altın arasında maaş alıyorlardı. İbn Cübeyr o sırada bütün camilerdeki imamlara düzenli aylık ödendiğini kaydeder. Maaşlar beytül-mâlden ve daha çok da vakıflardan karşılanıyordu (*er-Rihle*, s. 15-16). Halîl b. Kalavun zamanında her imamın ayda 40 dirhem maaş yanında ayrıca gıda tahsisatı vardı (Makrizî, II, 274). Memlûk Sultanı Hasan b. Muhammed b. Kalavun'a ait vakfiyelerde, cami ve medreselerde görev yapan dört mezhebe mensup imamların her birine 60-100 dirhem arasında maaş ve ramazan ayına mahsus olmak üzere 40 dirhem gıda tahsisatı ile 5 rıtlı beyaz şeker verildiği kayıtlıdır (İbn Habîb el-Halebî, III, 341-449). Mescid imamlarının maaşları ise mahalle halkı veya belli bir kişi tarafından karşılanıyordu. Vakfiyelerde imamların barınma, günlük gıda ihtiyaçlarının giderilmesi, hangi mezhebe mensup olmaları gerektiği ve görev alanları hakkında bilgiler yer almaktadır. 1272 tarihli bir vakfiyeye göre Kırşehir'deki Caca Bey Medresesi'nde beş vakit namazı kıldırmakla görevlendirilen imam vâkıfın türbesinde devamlı bulunmakla, medreseye ait kitapları korumakla ve ödünç verdikleri zaman takip etmekle yükümlüydü (Temir, s. 133). Mısır'da medrese imamları aynı zamanda kütüphaneden ve kitapların muhafazasından da sorumluydular, bunun için 300 dirhemlik maaşlarına 100 dirhem ilâve tahsisat konulurdu.

Selçuklular'da bir şehir fethedildiği zaman en büyük ibadet merkezi camiye çevrilir veya bina uygun değilse yeni bir cami yaptırılır ve buraya imam tayin edilir. Bazan ilâve görevler de yüklenen imamlar başlangıçta devlete bağlı olarak çalışıyor ve maaşlarını hazineden alıyorlardı. Nişâbur medreselerinde hocalık ya-

pan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî aynı zamanda imamlık ve hatiplik görevlerini de yerine getiriyordu. Anadolu Selçukluları döneminde Malatya'da Seyfeddin Sungur mahallesinin mescidine imam tayin edilen Nasreddin Osman'ın görev alanı ve maaş miktarına dair bilgilerin de yer aldığı bir menşur günümüze ulaşmıştır (Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 50). İmamların gelirleri gümüş dirhemle veya müd hesabı ile buğday üzerinden günlük, aylık yahut yıllık olarak tesbit ediliyordu. Vakfiyelerine göre Amasya'da Zeynüddin Emîr-i Hac Mescidi'nin imamının aylığı 20 dirhem, Burmalı Minare Camii imamının ise günlükü 5 dirhemden yıllık 1825 dirhem olarak tesbit edilmişti. XIII ve XIV. yüzyıllarda imamlara yıllık 10-18 müd buğday verildiği görülür. Ayrıca vakfiyelerde bu aynı ve nakdî ödemelere ilâveten kıyafet için yıllık 10 dirhem gümüş verilmesi ve günlük 2 ukyye ekmele et ihtiyacının karşılanması da yer almaktadır (Kucur, s. 16-25). Anadolu Selçukluları döneminde Kırşehir Emîri Cacaoğlu Nüreddin Bey tarafından düzenlenen bir vakfiyede cuma namazı kıldırıp hutbe okuyan imamın yılda 480 dirhem, beş vakit namaz kıldıran imamın ise 360 dirhem tahsisat alacağı belirtilmiştir (Temir, s. 133). Ayrıca Selçuklular vilâyet imamlarını vergiden muaf tutarak (Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 59, 79-80), bu vazifeye râbetin artmasını, camilerin imamsız kalmamasını amaçlamışlardır. Selçuklular başta medreseler olmak üzere dârülkurrâ ve dârülhadis gibi eğitim öğretim kurumlarına, ribât ve kervansaraylara da imam tayin etmiş ve alacakları ücretleri vakfiyelerde belirtmişlerdir.

Anadolu Selçukluları'nın uygulamaları beylikler zamanında da sürdürülmüştür. Germiyanoglu II. Yâkub Bey'e ait bir vakfiyede imama günlük 3 akçe para ve yıllık 6 müd buğday tahsis edilirken aynı döneme ait İshak Fakih Zâviyesi'nin vakfiyesinde yıllık 4 akçe para ile 4 müd buğday tahsis edildiği görülür (Varlık, s. 109-110, 117). Yine Dulkadiroğlu Alâüddevlî Bey tarafından yaptırılan Taş Medrese Mescidi'nin imamına yıllık maaş olarak mescidin yakınında bulunan Hatun Değirmeni'nin geliri, Pınarbaşı Zamantu Kalesi Camii'nin imamına da Şolak köyü gelirinin yarısı bağlanmıştır (Yinanç, s. 121, 124-125).

Halife saraylarında, örneklerine Endülüs Emevîleri ve Fâtımîler'de sıkça rast-

lanan görevli imamlar vardı. Altın Orda Hanlığı'nda emîr ve hatunların maiyetlerinde onlara namaz kıldıran ve küçük çocuklarına Kur'an eğitimi veren imamlar bulunurdu (İbnü'd-Devâdârî, VIII, 101). İmamların başlangıçta herhangi bir özel kıyafeti yoktu. Daha sonraki dönemlerde merkez camilerinde görev yapan imam ve hatiplerin hâkim devletleri temsil eden renklerde kıyafet giymeleri âdet oldu. Meselâ Mısır'da Abbâsî hâkimiyetiyle birlikte (152/769) siyah (İbn Tagrıberdî, II, 23), Bağdat'ta Arslan Besâsîrî'nin Fâtımîler adına hâkimiyet kurmasıyla birlikte (Zilkade 450 / Ocak 1059) beyaz (İbn Kesîr, XII, 82-84) elbiseler giydiler.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, "emm" md.; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, I, 531; II, 388, 417; III, 126, 141; *Müsned*, I, 21, 23, 209, 333, 375; III, 457, 475; IV, 21-22, 118, 203-204; V, 29-30, 71; VI, 405; Buhârî, "Şalât", 5-7, 60; "Ezân", 54; "Megâzî", 53; İbn Hişâm, *es-Sire* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1987, I, 278-282, 296; II, 83, 136, 255; III, 27; IV, 315; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, I, 175, 182, 253-254; II, 52, 83, 100, 136, 220-223; III, 213, 455, 457; IV, 155-158; V, 19, 226, 235; VII, 123; VIII, 335, 352; Ezrakî, *Ahbabu Mekke* (Melhâs), I, 232; Fâkihî, *Ahbabu Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdüllah), Mekke 1407/1986-87, I, 298, 459; II, 155; III, 214, 225; Belâzürî, *Fütüh* (Fayda), s. 398, 499; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 748; II, 307, 309-310, 313, 318; III, 221, 318, 590; IV, 353-354, 356, 423, 460; V, 64, 166, 344, 528; VI, 10, 340, 493, 563; VIII, 51, 61, 120-121, 163, 532-533; s. 35; Kindî, *el-Vülât ve'l-Kudât* (Nassâr), s. 53 vd., 57, 77, 88, 173; Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Kudâtü Kurtuba* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire - Beyrut 1410/1989, s. 43, 46, 145, 161, 162-163, 172-176; Makdisî, *Ahsenü't-tekasim*, s. 39 vd., 126, 128, 203, 205, 237-238; Hilâl b. Muhsin es-Sâbi, *Rûsümü dâri'l-hilâfe* (Mihâlî Avvâd), Beyrut 1406/1986, s. 133-134; Maverdî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye*, Beyrut, ts., s. 127-135; İbn Hazm, *Resâ'il* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1981, III, 208-209; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Beyrut 1394/1974, IV, 1644; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, I, 261; II, 288-321; IV, 68, 73, 291; V, 40, 397, 459; VII, 134-135; IX, 446; X, 384, 480-485; XIII, 24; XIV, 22; XVII, 14; XIX, 537; XXII, 219; XXIII, 33, 179-180; XXIV, 450; XXV, 272; XXVI, 404; XXX, 229-230; XXXVI, 148, 327; XXXVII, 417; XL, 33, 300; L, 42, 222; İbnü'l-Ezrakî el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatif Avad), Kahire 1959, s. 134; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut, ts., s. 15-16, 21, 23, 25, 68, 105-106, 113-114, 116, 161, 215; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 489; III, 460; VIII, 69, 308, 368, 704; IX, 614, 624; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 106, 280; İbnü'l-Uhuve, *Me'âlimü'l-kurbe fi ahkâmî'l-hisbe* (nşr. M. Mahmûd Şa'bân - Sıddîk Ahmed İsâ), Kahire 1976, s. 264-266; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, VI, 236; VIII, 101; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, I, 168; III, 45; IV, 381; VIII, 239; XV, 374; XVI, 177; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 46; X,

157, 217; XI, 83; XII, 82-84, 347, 356-357; XIII, 84, 159, 216; İbn Habîb el-Halebî, *Tezkiretü'n-nebih fi eyyâmî'l-Mansûr ve benih* (nşr. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 1976-86, II, 165, 219, 408-409; III, 169, 301, 309, 341-449; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 546, 596-597; İbn Dokmak, *el-İntisâr li-vâsıtati 'ikdi'l-emşâr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-âfâk'l-cedide), I, 69, 72-74, 80-92; Fâsî, *el-'İkdü's-şemin*, II, 124, 129, 201, 238, 317-318, 365, 375-376; III, 71-72, 76, 259, 378, 401; IV, 114, 235-237, 391, 422-423; V, 243, 262; VI, 25, 157; Makrîzî, *el-Hitâ*, II, 244 vd.; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, II, 23; XV, 5; İbn Fehd, *Çâyetü'l-merâm*, I, 124, 127, 370-371, 378, 396; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanoğulları Târîhi (1300-1429)*, Ankara 1974, s. 109-120; M. Muhammed el-Emîn, *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâ'iyye fi Mışır*, Kahire 1980, s. 53, 78, 108, 140-141, 184-185, 187; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 236-238; Hasan İbrâhim, *İslâm Târîhi*, II, 150; III, 70; IV, 197, 241, 375; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 50, 59, 79-80; a.mlf., "Selçuk Kervansarayları", *TTK Belleten*, X/39 (1946), s. 471-496; a.mlf., "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", a.e., XI/42 (1947), s. 197-235; Hasan el-Bâşâ, *el-El-kâbü'l-İslâmiyye*, Kahire 1409/1989, s. 170-177; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1989, s. 129, 133; Refet Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 119-127; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye* (Özel), I, 127, 145; II, 173; Sadi Kucur, *Vakfiyeler Göre Sivas Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları* (doktora tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 16-25; Ahmet Özel, "Emeviyye Camii", *DİA*, XI, 110.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

Osmanlı Devleti'nde İmamlık. Osmanlı Devleti'nde imamlar müslüman topluma hizmet veren kadrolar içinde en geniş yeri işgal eder ve hizmet sahaları itibarıyla çeşitlilik gösterir. Toplum örgütlenmesinde mahalle imamları ayrı bir konuma sahip olmakla beraber sivil ve askerî kesimlerde hizmet vermek üzere özel ve resmî kimlikleri içinde de geniş bir kitle oluştururlar. İmamlar, padişah beratı ile hizmete alındıklarından Osmanlı devlet sisteminde "askerî"den sayılmaktaydılar. Berat sahibi imam ve hatipler, görev süreleri müddetince raiyyet rûsûmu ve avâızdan genelde muaf tutulmuşlardır. XVI. yüzyıl tahrir defterlerinin incelenmesi sonucu, bazı bölgelerde imamların toprak sahibi olmaları sebebiyle bununla ilgili vergileri ödedikleri tesbit edilmiştir. İmamlık hizmetinin bir şekilde sona ermesiyle de raiyyet statüsü içine alındıkları anlaşılmaktadır (İnalçık, s. 50-51, 52).

İmamlar, hizmet verdikleri mescid ve camilerin vakıflarından maaş (vazife) al-

maktaydılar. Tayinleri genelde vakıf mütevellisinin teklifiyle gerçekleşirdi. Vakıfların zamanla yalnız kâğıt üzerinde görünür olması ve gerçek gelirlerini kaybetmesi neticesinde vazifelerin maddî yükünün karşılanması için başka kaynaklar aranmaya başlanmış ve giderek merkezî idarenin maaş tahsisi zarureti hâsıl olmuştur. İmam tayinlerinde, genelde bu hizmeti yerine getirmek için yeterli dinî bilgilerle mücehhez ve iyi ahlâk sahibi olma şartları aranmakta, ancak eğitim durumları her zaman söz konusu olmamaktaydı. Dolayısıyla imamlık, özellikle küçük yerleşim birimlerinde ve kırsal kesimlerde babadan oğula veya aile fertlerinden birine geçebilmekte, büyük yerleşim birimlerinde bu tayinlerde ortaya çıkan diğer adaylar arasında yapılan imtihanlar belirleyici rol oynamakta ve mevrûs adaya göre dinî bilgide daha üstün olanların tercih edilmesi söz konusu olabilmekteydi.

Osmanlı şehir örgütlenmesi içinde mahallenin özel konumu mahalle imamlığını önemli bir görev olarak öne çıkarmıştır. Tanzimat devrine gelinceye kadar imam devleti temsil etmek üzere mahallenin önde gelen sorumlusuydu. Görevlerinin ifası sırasında kadılar tarafından teftiş edilir, ahalinin hakkında vâki şikâyetleri azillerine yol açabilir ve cezalandırılmalarına sebep olabirdi. Dolayısıyla belirli bir kontrol altında bulunurlardı. İmamlar, kâdılarının yerine getirmesi gereken birçok işte onların tabii yardımcısıydı. Mahallenin düzeni, asayiş ve inzibatı, içki içilen yerlerin tesbiti ve fuhuş yapan kadınların belirlenerek mahalleden sürülmesi, mahallelinin gerekli İslâmî âdâb içinde yaşmasını sürdürmesi ve dinî vecibelerini yerine getirmesi imamlar tarafından gözlenir, özellikle vakit namazlarının ihmalıyla ilgili olarak zaman zaman hükümet tarafından gösterilen hassasiyet sonucu bu yolda gönderilen fermanların uygulanması kendilerinden beklenirdi.

İmamlar mahallelerinde ikamet edenler hakkında tam bilgi sahibi olmalıydılar. Mahallede oturanların kimlik belirlenmesi, gelen yabancıların veya yeni taşınanların tesbiti ve kayıt altına alınması işleri (Mehmed Emin Behiç, vr. 52^b), yeni gelenlerin kefaletle bağlanması, mahalle sakinlerinin ikamet yeri ve sürelerinin belirlenmesi, XIX. yüzyılda ortaya çıkan "mürur tezkireleri"nin elde edilmesiyle ilgili ilk işlem olmak üzere ikametgâh ve kimlik belgelerinin tanzimi imamlar tarafından yerine getirilir ve imamlar kefilsiz olanla-

rın mahallede barınmasının sorumluluğunu taşırdı. Ölüm ve defin, doğum kayıtları, nikâh akdi ve boşanma işlemleri imamlar tarafından yürütülür, bazı belediye işlerinin görülmesi, bu arada mahallenin temizliğine dikkat edilmesi ve çevre temizliğinin sağlanması görevleri arasında sayılırdı. Muhtar ve mahallenin ileri gelenleriyle birlikte fırınlarda ekmeklerin kontrolü, ihtikâr ve sahtekârlıkların önlenmesi gibi işler yanında yakın zamanlarda iâne ve kurban derilerinin makbuz karşılığında toplanması işleri de yine kendilerine havale edilmişti.

Köy ve mahalle imamlarının nikâh akdiyle ilgili işlemleri yürütmesi en dikkat çekici görevleri arasında yer alır. Bununla beraber ne tür işlemlerin yapıldığı, nikâhtan önce resmî iznin alınmış olmasının icap edip etmediği ve kayıtların hangi merci tarafından zaptedildiğine dair açık bilgi bulunmamaktadır. Ancak kadı sicilleri arasında yer alan "münâkehât defterleri"nin varlığı bu tür kayıtların tutulmuş olduğuna işaret etmektedir. İmamların gayri müslimlerin de nikâhlarını kıydıklarına dair bilgiler mevcuttur. Pek alışılmış olmayan bu tür uygulamalar, genelde cemaat içi ve kilise ile olan anlaşmazlıkların bir sonucu olarak ortaya çıkmakta, nikâh, talâk ve aralarındaki diğer anlaşmazlıkların haliyle ilgili işlemlere cemaat metropolitlerinden başka kimsenin müdahale etmeyeceği bunlara verilen beratlarla yer almış olduğundan bu tür uygulamalar patriklerin şikâyetlerine yol açmaktaydı. Nitekim Sakız ve İstanköy gibi adalarda gayri müslimlerin imamlara başvurarak nikâh kıydırdıklarına dair yapılan şikâyetler üzerine nizaama aykırı bulunan bu uygulamaların önlenmesi için sözü geçen yerlerdeki mahalle imamlarının dikkati çekilmiştir (BA, Cevdet-Askerî, nr. 4047, 4077). Ermeni patriğinin de bu konuda bazı şikâyetler dile getirdiği bilinmektedir. Konunun, nikâh

Jean-Baptiste van Mour'un özgün resimlerine dayanarak Le Hay tarafından çizilmiş imam tasviri (Paris 1714)

